

**Umumta'lim maktablarida eshitish, ko'rish va nuqsoni bo'lgan bolalar hamda
tayanch harakat a'zolari buzilgan bolalar uchun inklyuziv ta'limni amalga
oshirishning ilmiy va uslubiy asoslari**

Qosimova Diyora

O'zbek tili va adabiyoti fakulteti talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada umumta'lim maktablarida eshitish, ko'rish va nuqsoni bo'lgan bolalar hamda tayanch harakat a'zolari buzilgan bolalar uchun inklyuziv ta'limni amalga oshirishning ilmiy va uslubiy asoslari ko'rib chiqilgan. Inkluziv ta'limning mohiyati, ahamiyati va uning ilmiy asoslari, shuningdek, maxsus ehtiyojlarga ega bolalar uchun ta'limni tashkil etishdagi uslubiy yondoshuvlar tahlil qilingan. Maqolada inklyuziv ta'limda o'qituvchining roli, o'quv dasturlari va metodlarning maxsus ehtiyojlarga moslashtirilishi, texnologiyalardan foydalanish kabi masalalar ham muhokama qilinadi. Bu tadqiqot umumta'lim maktablarida inklyuziv ta'limning samarali tashkil etilishi uchun kerakli ilmiy yondoshuvlarni va amaliy metodlarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: Inklyuziv ta'lim, umumta'lim maktablari, eshitish nuqsoni, ko'rish nuqsoni, tayanch harakat a'zolari buzilgan bolalar, pedagogika, psixologiya, maxsus ehtiyojlar, o'quv rejasi, metodlar, texnologiyalar, o'qituvchi roli, ijtimoiy integratsiya.

Abstract: This article examines the scientific and methodological foundations of inclusive education for children with hearing, vision, and motor impairments in general education schools. The essence, importance, and scientific foundations of inclusive education, as well as methodological approaches to organizing education for children with special needs, are analyzed. The article also discusses issues such as the role of the teacher

in inclusive education, the adaptation of curricula and methods to special needs, and the use of technologies. This study includes the necessary scientific approaches and practical methods for the effective organization of inclusive education in general education schools.

Keywords: Inclusive education, general education schools, hearing impaired, visually impaired, children with motor impairments, pedagogy, psychology, special needs, curriculum, methods, technologies, teacher role, social integration.

Inklyuziv ta'limning mohiyati va ahamiyati. Inklyuziv ta'lim barcha bolalarni teng va adolatli ta'lim olish huquqiga ega bo'lgan jamiyatning asosiy tamoyillaridan biridir. Eshitish, ko'rish va nuqsoni bo'lgan bolalar, shuningdek, harakat a'zolari buzilgan bolalar uchun inkluziv ta'limning maqsadi ularning maxsus ehtiyojlarini inobatga olgan holda ta'lim jarayonini tashkil etishdir. Bu, o'z navbatida, ularning ijtimoiy integratsiyasini ta'minlash va jamiyatda muvaffaqiyatli hayotga tayyorlashga yordam beradi.

Inklyuziv ta'limning ilmiy asoslari. Inkluziv ta'limning ilmiy asoslari turli fanlar doirasida o'rganilgan. Ayniqsa, pedagogika, psixologiya, nutq va jismoniy terapiya kabi sohalarda olib borilgan ilmiy tadqiqotlar bu boradagi nazariyani va amaliyotni rivojlantiradi.

Psixologik asoslar. Eshitish, ko'rish yoki harakat a'zolari buzilgan bolalar uchun ta'limda psixologik yondashuv juda muhimdir. Ularning maxsus ehtiyojlariga mos pedagogik texnikalar va metodlar ishlab chiqiladi. Masalan, vizual yoki audial yordamchi vositalardan foydalanish, bolalar bilan maxsus ishlash metodikasini o'rgatish muhimdir.

Ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchi bolalarning ta'lim, tarbiya, kasbga yo'naltirish, mehnatga tayyorgarlik va mustaqil hayot jarayonini takomillashtirishda ularning rivojlanishidagi og'ishlarni tuzatishga qaratilgan maxsus korreksion mashg'ulotlar muhim rol o'ynaydi. Korreksiya – bu lotincha so'zdan olingan bo'lib, “tuzatish, yumshatish, bilinmaydigan holga keltirish” degan ma'nolarni anglatib, pedagogik uslub va tadbirlardan

iborat maxsus tizim yordamida anomal bolalarning psixik va jismoniy rivojlanish kamchiliklarini tuzatish (qisman yoki to'liq) sifatida tushunilishi ta'kidlab o'tiladi. Korreksion mashg'ulotlari o'quv reja va dasturlariga muvofiq individual va kichik guruhlarda olib boriladi. Ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan 7 ta korreksion mashg'ulotlar olib boriladi. Bular: davolovchi jismoniy tarbiya, ritmika, logopediya, ijtimoiy-maishiy hayotga yo'naltirish, mo'ljal olish va harakatlanish, mayda qo'l motorikasini rivojlantirish, predmet tasavvurini shakllantirish.

1. Davolovchi jismoniy tarbiya - tanani patologik holatdan olib tashlashga, nuqsonlarni tiklash, tuzatish va qoplash orqali uning funktsional imkoniyatlarini oshirishga qaratilgan. Ko'zi ojizlar va zaif ko'ruvchilarning psixofiziologik rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari tufayli davolovchi jismoniy tarbiya (shu jumladan jismoniy mashqlar terapiyasi) o'ziga xos xususiyatlarga ega - bu jismoniy rivojlanish, vosita qobiliyatlari va motor qobiliyatlaridagi turli nuqsonlarni tuzatishga qaratilgan. Davolovchi jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida, korreksion ish bilan jismoniy mashqlar bir qatorda, ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchi bolalar uchun juda muhim bo'lgan tabiiy harakat qilish qobiliyatini (yurish, yugurish, mo'ljal olish va harakatlanish) mustahkamlaydigan mashqlar qo'llaniladi.

2. Ritmika - harakatning musiqa bilan bog'liqligi asosida qurilgan jismoniy mashqlar tizimi; bu anomal bolalarning jismoniy tarbiyasining ajralmas qismidir. Ritmika deganda harakatlarning qismlari yoki fazalarining (shuningdek, harakatlarning o'zi) muntazam ravishda o'zgarishi tushuniladi, ular bajarilish davomiyligi va bajarilgan harakatlarning tabiati bilan qat'iy belgilanadi. Ritm tuyg'usini rivojlantirish vosita faoliyatining ko'plab turlarini o'zlashtirish uchun zarur shartdir. Ritm tuyg'usiga ega bo'lgan kishi harakatlarni muvofiqlashtirishning muhim tarkibiy qismi bo'lgan harakatlarning ritmik xususiyatlarini yaxshiroq tushunadi va o'zlashtiradi. Ritmika mashg'ulotlari bolalar musiqa, raqs, qo'shiqlar bilan tanishadilar va turli xil harakatlarni o'zlashtiradilar. Ritmika mashg'ulotlari quyidagilarni o'z ichiga oladi: qo'llar va tananing turli harakatlari bilan ritmik yurish, nutqlar, she'rlar va boshqalarni talaffuz qilish;

yugurish (har xil tezlikda); umumiy rivojlanish mashqlari (obyektlar bilan va ularsiz), o'qituvchi hisobidan amalga oshiriladi; raqslar, musiqiy ritmik va ochiq o'yinlar.

3. Nutq nuqsonlarini bartaraf etish (logopediya) - tizimli logopedik yordamni tashkil etish orqali ko'zi ojiz bolalarni umumta'lim fanlarni egallashlariga moslashtirish, nutq kamchiliklarini korreksiyalash va ularni ijtimoiy hayotga moslashtirishdir. Ko'zi ojiz va zaif ko'ruchi bolalarda nutqning buzilishi sog'lom bolalarga qaraganda ancha keng tarqalgan, alomatlar va tuzilish jihatidan farq qiladi. Nutq nuqsonlariga ko'ruv nuqson bilan birgalikda bu bolalarning savodxonlikka tayyor emasligining sababi bo'lib, kelajakda umumta'lim fanlari bo'yicha o'zlashtirish ko'rsatkichlariga ta'sir qilishi mumkin. Shu munosabat bilan korreksion va profilaktika ishlari o'quv jarayonida muhim o'rin egallaydi. Ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchi bolalar bilan olib boriladigan logopedik ishi guruhli va individual mashg'ulotlarni, o'quv jarayoni va rejim lahzalarini nutq terapiyasini, o'qituvchilar, o'qituvchilar va bolalarning ota-onalari bilan uslubiy va targ'ibot ishlarini o'z ichiga oladi. Bularning barchasi bolalarda fonetik va grammatik jihatdan to'g'ri nutqni shakllantirishga yordam berishi, savodxonlikni o'rganishda yordam berishi, o'qish, yozish va nutqni rivojlantirish sifatini oshirishi kerak.

4. Ijtimoiy maishiy hayotga tayyorlash - ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchi bolalarning yoshi va o'ziga xos xususiyatlari va imkoniyatlarini hisobga olgan holda olib boriladigan maxsus korreksion mashg'ulotlaridan biri. Mashg'ulotning mazmuni quyidagi mavzularni o'z ichiga oladi: “shaxsiy gigiena”, “kiyim va poyabzal”, “ovqatlanish”, “oila”, “xulq-atvor madaniyati”, “turar joy”, “transport”, “savdo”, “tibbiy yordam”. Ijtimoiy maishiy hayotga yo'naltirish ko'nikmalarini o'zlashtirish ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchi bolalarning yashash sharoitlariga ijtimoiy-psixologik moslashishini osonlashtiradi. “Shaxsiy gigiena” mavzusidagi mashg'ulotlar bolalarga gigiena, ko'rish, teri tuyish, terini parvarish qilish, sog'lig'ini saqlash va mustahkamlash ko'nikmalarini egallashga imkon beradi. “Ovqatlanish” mavzusidagi darslar bolalarni asosiy oziq-ovqat mahsulotlari, ovqat tayyorlash va saqlash usullari, dasturxon bilan tanishtirishni o'z ichiga oladi. O'z-o'ziga

xizmat ko'rsatish ko'nikmalarini kengaytirishga “kiyim va poyabzal”, “turar joy” mavzusidagi mashg'ulotlar yordam beradi. Ular kiyim-kechak, poyabzal va uy-joylarni parvarish qilishni o'z ichiga oladi. Oila, guruh, sinf, jamoat joylarida shaxsiy munosabatlarni o'rnatish usullari va vositalari “oila” va “xulq-atvor madaniyati” mavzularida ochib beriladi. Bu mavzularda bolalar stolda, muzeyda, kutubxonada, kinoteatrda, klubda o'zini tutish qoidalarini o'rganadilar. Bolalarda aloqa vositalari, transport vositalari, do'konlar va tibbiy yordamdan foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish muhim rol o'ynaydi. Ushbu ko'nikmalar “transport”, “savdo”, “aloqa vositalari”, “tibbiy yordam” mavzularini o'tishda shakllanadi. Ijtimoiy maishiy hayotga yo'naltirish bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish uchun turli xil uslubiy usullar qo'llaniladi: tushuntirish, namoyish qilish, rol o'yinlar, ekskursiyalar.

5. Teri tuyish va mayda qo'l motorikasini rivojlantirish - atrof-olamdagi, narsalarni teri tuyish orqali idrok qilishni shakllantirish, shuningdek saqlangan analizatorlar yordamida amaliy harakatlar bajarish yo'llarini o'rgatishdir. Ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalarda barmoq va qo'llarning teri tuyish sezgirligi va harakatchanlik ko'nikmalari past darajada rivojlangan bo'ladi. Qo'llarning mushaklari bo'shashgan yoki juda qattiq. Bularning barchasi qo'llarning sezgirligining rivojlanishiga to'sqinlik qiladi va amaliy faoliyatning shakllanishiga salbiy ta'sir qiladi.

6. Mo'ljal olish va harakatlanish korreksion mashg'uloti - atrofdagi narsalar va narsalar orasidagi joylashishini, tanlangan harakat yo'nalishini aniqlash, mavjud fobiyalarni bartaraf etishdir. Mo'ljal olish va harakatlanish ko'rishida nuqsoni bo'lgan insonning muhim hayotiy ehtiyojidir. Ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchilarda mo'ljal olish va harakatlanish qobiliyatini o'rganish va takomillashtirish hayot davomida amalga oshiriladi. O'rganish qanchalik tez boshlansa, ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchilar bilimlarni o'zlashtirishda va mo'ljal olish va harakatlanish bo'yicha amaliy ko'nikmalarni o'zlashtirishda shunchalik katta muvaffaqiyatlarga erishadilar.

7. Predmet tasavvurini shakllantirish - sezgi-idrok, mnemonik va fikrlash jarayonlarini faollashtirishga qaratilgan psixofiziologik va psixologik-pedagogik usullardan foydalanishni o'z ichiga oladi. Psixofiziologik usullar ko'rishning funksional faolligini rag'batlantirish va oshirish, ko'ruv funksiyalarni rivojlantirish uchun ishlatiladi. Psixofiziologik usullar obyektlar va tasvirlarning asosiy xususiyatlarini - shakli, o'lchami, rangi har xil moslashish va fazoviy lokalizatsiya sharoitida idrok etish buzilishlarini tuzatishga qaratilgan. Ushbu usullar shakli, rangi, o'lchami, yorqinligi, kontrastini o'zgartirishga va stimulyatsiya sharoitlarini o'zgartirishga imkon beradigan maxsus psixofiziologik stimulyatorlar yordamida amalga oshiriladi - moslashish, fiksatsiya, chastota, vaqt. Ko'ruv idrokni rivojlantirish uchun turli xil tasvirlar qo'llaniladi: qora va oq, rangli, konturli, siluetli, chiziqli. Vazifalarni bajarish jarayonida bolalar rasmlarni tahlil qiladilar, aniqlaydilar, tavsiflaydilar, taqqoslaydilar, ulardagi o'xshash va ajralib turadigan xususiyatlarni ajratadilar.

Ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan korreksion mashg'ulotlarni tashkil etishda avval, bolaning psixologik-tibbiy-pedagogik komissiya xulosasi o'rganib chiqiladi. Bolaning yosh doirasi va o'ziga xos xususiyatlari hisobga olinib, maxsus korreksion mashg'ulotlarga jalb etiladi va bola bu mashg'ulotlarda muntazam ravishda ishtirok etadi. Bolaning imkoniyatlaridan kelib chiqib, yo'naltirilgan korreksion mashg'uloti boladagi mavjud muammolarni bartaraf etishga va kelajakda bu nuqson bartaraf etilishiga erishiladi. Korreksion mashg'ulotlar ta'lim va tarbiya bilan birgalikda olib boriladi, bu ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchi bolalarning har tomonlama rivojlanishi uchun maqbul shart-sharoitlarni yaratadi va dasturiy materialni samarali o'zlashtirish imkoniyatini beradi, o'quv jarayonida kognitiv faoliyatning turli jihatlari, harakat sohasi va shaxsiyat xususiyatlarining rivojlanishidagi kechikishlarni bartaraf etishga yordam beradi.

Nutqni harakatga keltiruvchi analizator eshituv analizatori bilan mahkam bog'langan holda ishlaydi, eshituv analizatorining rivojlanish darajasi esa ko'p jihatdan talaffuzga bog'liq. Bola nutqining o'sib borishi tovushlar talaffuzi, fiziologik va fonematik

eshitishning kamol topib borish darajasi bilangina harakterlanib qolmay, balki eng muhimi — o‘z nutqi va atrofdagilar nutqidagi so‘zlarning tuzilishini, tovush tarkibini farqlay olish qobiliyati bilan ham harakterlanadi. So‘z tarkibini anglab olishdan iborat bu qobiliyat grammatik va leksik komponentlarning rivojlanishida ham muhim ahamiyatga ega.

Eshitish nuqsonlariga ega bo‘lgan bolalar aloxida yordamga muxtoj bolalar toifasiga kiradi, chunki bu nuqson bolaning umuman rivojlanib, kamol topib borishiga, dastur materiallarini o‘zlashtirishiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Karlik – eshitishning mutlaqo yo‘qligi (mutlaqo eshitmaslik) yoki pasayishining shunday shakli, unda og‘zaki nutq faqat qisman, eshitish apparatlari (moslamalari) yordamida idrok etiladi. Zaif eshitish – har ikkala quloq bilan eshitishning pasayishi, unda nutqni idrok etishda qiyinchiliklar yuzaga keladi, biroq ovoz kuchaytirilganda uni idrok etish mumkin bo‘ladi.

Kech kar bo‘lganlar - nutqni egallaganidan keyin, ya’ni 2-3 yoshda qandaydir kasallik yoki jarohat oqibatida eshitish qobiliyatini yo‘qotgan bolalar. Bunday bolalarda eshitish qobiliyatining yo‘qotilishi turlicha: total, yoki karlika yaqin, yoki zaif eshitadigan bolalarda kuzatiladiganiga yaqin bo‘ladi. Bolalarda ko‘plab tovushlarni eshitmagani yoki buzuq holda eshitgani, ularga nima deyishganini tushunmaganligiga og‘ir psixik reaksiya paydo bo‘lishi mumkin.

Ba’zan bu bolaning har qanday muloqotdan to‘liq bosh tortishiga, xatto psixik (Ruhiy) kasallikka olib keladi. Muammo bolani og‘zaki nutqni qabul qilish va tushunishga o‘rgatishdan iborat. Agar bolada yetarli qoldiqli eshitish bo‘lsa, bunga eshitish apparati (qurilmasi) yordamida erishiladi. Qoldiqli eshitish kam bo‘lsa, nutqni eshitish apparati va so‘zlovchining «labidan» o‘qish yordamida qabul qilish majburiy bo‘ladi. Total (butunlay) kar bolalarda daktilologiya, yozma nutq, va ehtimol karlarning imo-ishora nutqidan foydalanish lozim bo‘ladi. Keyin kar bo‘lgan bolani o‘qitish va tarbiyalash uchun qulay sharoitlar jamlanganda, uning nutqi, bilish va irodaviy jarayonlari rivojlanishi

normal bolanikiga yaqinlashadi. Biroq emotsional soha, shaxsiy sifatlar va shaxslararo munosabatlar shakllanishidagi o'ziga xoslik juda kam hollarda bartaraf qilinadi. Eshitishning buzilishi sabablarini ta'riflashga turlicha qarashlar mavjud. Ko'pincha eshitish patologiyasini keltirib chiqaradigan sabab va omillarning 3-guruhi farqlanadi (D.I.Tarasov va boshq.) Sabab va omillarning 1-guruhi nasliy xarakterga ega. Bu kabi sabablar eshitish analizatori strukturasida buzilishlarga va nasliy karlikning rivojlanishiga olib keladi.

Bolalarda karlikning nasliy omillari hissasiga barcha holatlarning 30% dan 50% igacha to'g'ri keladi. Nasliy karlik yoki zaif eshitish organizmdagi boshqa a'zolar va tizimlardagi anomaliyalar (ko'rish a'zolarining kasallanishi, suyak-mushak, asab tizimi, endokrin tizim patologiyasi va sh.k.) bilan birga kechishi mumkin.

Kar va zaif eshituvchi bola jamiyatning to'laqonli a'zosi sifatida siyosiy, iqtisodiy, madaniy va boshqa ijtimoiy munosabatlarning barchasida me'yorda rivojlangan, sog'lom tengqurlari qatorida o'z ona tilida bemalol, erkin, samarali va barcha uchun (nafaqat o'zi kabi taqdiridoshlari) tushunarli tarzda muloqot qila olishini ta'minlash mumkinligi amalda o'z isbotini topmoqda.

Eshtish nuqsonlari bor bolalar maxsus sharoitda, maxsus usullar bilan o'qitilishi va tarbiyalanishi kerak. Eshitish nuqsonlarining yengil darajalari ham bolaning har tomonlama rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi, maktabgacha tarbiya muassasi va maktab dasturlarining o'zlashtirishda bir qator o'ziga xos qiyinchiliklar kelib chiqishiga sabab bo'ladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning eshitish qobiliyati nutqi rivojlangandan so'ng, masalan ikki yoshida yo'qolganida ham karlik natijasida bola atrofdagilar nutqini eshitmaydi va hattoki bilganlarini ham asta-sekin unutadi. Biroq nuqsonning o'rnini to'ldirib, boshqaruvchi jarayonlarni aktivlashtiruvchi maxsus, korreksion sharoit boladagi

nuqsonlarni bartaraf etib, ularning ham nutqiy rivojlanishini, ham umumiy, aqliy rivojlanishini ta'minlaydi.

Zaif eshituvchi bolalar uchun maxsus tashkil etilgan maktabgacha ta'lim tashkilotlarida hamda maktab-internatda barcha zarur shart-sharoitlar mavjud. Davlat ixtisoslashtirilgan maktabgacha tashkilotidagi tarbiyachi va surdopedagoglar bunday bolalarning tegishli ta'lim-tarbiya olishlariga yordam berishlari kerak.

Pedagogik asoslar. Pedagogik jihatdan, inklyuziv ta'limni tashkil etish, bolalarning individual ehtiyojlarini hisobga olishga asoslangan. Eshitish, ko'rish va harakat nuqsonlari bo'lgan bolalar uchun maxsus o'quv rejalarini ishlab chiqish, individual yondoshuvni qo'llash zarur. Ularni umumta'lim maktablarida boshqa o'quvchilardan ajratmasdan, birgalikda o'qitish maqsadida maxsus o'qituvchilar va yordamchi vositalar yordamida ta'lim jarayonini tashkil qilish zarur.

Inklyuziv ta'limning uslubiy asoslari. Inklyuziv ta'limni amalga oshirishda o'qitish metodlari va vositalari maxsus ehtiyojlarga ega bolalar uchun to'g'ri tanlanishi kerak. O'qituvchilarga quyidagi uslubiy tavsiyalarni inobatga olish tavsiya etiladi:

Modifikatsiya va moslashuvchan o'quv rejasi. O'quv rejasi va dasturlarni eshitish, ko'rish yoki harakat nuqsonlari bo'lgan bolalar uchun moslashtirish kerak. Masalan, ko'ruvchilarga maxsus kitoblar va vositalar (braille alifbosi yoki magnitofonlar) taqdim etilishi mumkin, eshitish qobiliyati cheklangan bolalar uchun esa audiovizual yordamchi vositalar qo'llanilishi zarur.

Differensial o'qitish usullari. Har bir bolaning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda, o'qitish usullarini tanlash muhimdir. Eshitish nuqsoni bo'lgan bolalar uchun audiovizual materiallardan, ko'rish nuqsoni bo'lganlar uchun esa taktil metodlardan foydalanish lozim. Harakat a'zolari buzilgan bolalar uchun esa jismoniy yordam va moslashtirilgan mashqlar qo'llanilishi kerak.

Multimedia va texnologiyalardan foydalanish. Texnologiyalarni inklyuziv ta'lim jarayoniga kiritish juda samarali. Kompyuterlar, elektron o'quv materiallari va maxsus dasturlar yordamida o'qitish mumkin. Bu, ayniqsa, eshitish yoki ko'rish qobiliyati cheklangan bolalar uchun ta'limni yanada samarali qiladi.

Inklyuziv ta'limda o'qituvchining roli. O'qituvchi inklyuziv ta'lim jarayonida muhim rol o'ynaydi. U nafaqat bilim beruvchi, balki psixologik va ijtimoiy yordamchi ham bo'lishi kerak. O'qituvchilar maxsus tayyorgarlikdan o'tgan bo'lishi, individual yondoshuvni amalga oshirishda tajribaga ega bo'lishlari zarur.

Maxsus o'quv rejalari ishlab chiqish. O'qituvchilar, har bir bolaning xususiyatlarini hisobga olib, maxsus o'quv rejalari ishlab chiqishlari kerak. Bu rejalalar nafaqat bilimni oshirishga, balki bolalarning ijtimoiy integratsiyasini ta'minlashga ham qaratilgan bo'lishi lozim.

Kommunikatsiya usullari. O'qituvchilar ko'rish yoki eshitish nuqsoni bo'lgan bolalar bilan aloqada bo'lishda mos usullardan foydalanishlari zarur. Masalan, eshitish nuqsoni bo'lgan bolalar bilan qo'llaniladigan aloqada belgilardan foydalanish yoki ko'rish nuqsoni bo'lgan bolalar bilan til yordamida aniq va tushunarli kommunikatsiya usullarini qo'llash muhimdir.

Xulosa. Umumta'lim maktablarida eshitish, ko'rish va nuqsoni bo'lgan bolalar hamda tayanch harakat a'zolari buzilgan bolalar uchun inklyuziv ta'limni amalga oshirish, jamiyatning yanada teng va adolatli bo'lishi uchun zarurdir. Bu jarayonni ilmiy va uslubiy asoslarda tashkil etish, bolalarning maxsus ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta'lim berishning samaradorligini oshiradi. Inklyuziv ta'limning muvaffaqiyati, avvalo, o'qituvchilarning malakasi, ta'lim tizimining moslashuvchanligi va jamiyatning inklyuziv qadriyatlarni qabul qilishi bilan bog'liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shoyimov, M. (2018). Inkluziv ta'limni rivojlantirish masalalari. Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Ta'lim vazirligi.
2. Mirzaeva, G. (2017). Pedagogik psixologiya va inkluziv ta'lim. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi.
3. Usmanova, N. (2016). Maxsus ehtiyojlarga ega bolalar uchun ta'lim metodikasi. Toshkent: O'zbekiston milliy universiteti nashriyoti.
4. Kasimova, R. (2019). Inkluziv ta'lim va uning amaliyotdagi ahamiyati. Toshkent: Xalq ta'limi vazirligi.
5. Tashkent, A. (2020). Maxsus ehtiyojlarga ega bolalar va ularning ta'limida innovatsion texnologiyalar. Toshkent: Ta'lim va ilm-fan nashriyoti.
6. Kudratov, S. (2015). Maxsus ta'limning pedagogik asoslari. Toshkent: O'qituvchilar nashriyoti.
7. Akhmedova, T. (2018). Inkluziv ta'lim va ta'lim jarayonida texnologiyalarning roli. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Ta'lim vazirligi.
8. Soliev, B. (2017). Jismoniy va ruhiy nuqsoni bo'lgan bolalarga ta'lim berish metodikasi. Toshkent: Fan va ta'lim.
9. Javlonov, I. (2021). Inkluziv ta'lim va uning o'ziga xos xususiyatlari. Tashkent: Akademiya nashriyoti.
10. Shukurov, U. (2020). Ta'limda innovatsiyalar: inkluziv ta'lim yondoshuvlari. Toshkent: O'zbekiston xalq ta'limi nashriyoti.